

BISKUPSKA KONFERENCIJA BOSNE I HERCEGOVINE

KOMISIJA "JUSTITIA ET PAX"

IZVJEŠĆE O STANJU LJUDSKIH PRAVA U BIH ZA 2003. GODINU

KAZALO

UVOD3
I. USPOREDBA OSTVARIVANJA LJUDSKIH PRAVA U ODNOSU NA 2002. GODINU5
I.1. Opći utisak5
I.2. Pravo na štrajk obilato korišteno5
I.3. Stanje socijalne nesigurnosti6
I.4. Opći usporedni pokazatelji životnog standarda stanovništva BiH u odnosu na 2002. godinu6
I.5. Stanje (ne)zaposlenosti7
I.6. Umirovljenička populacija8
II. NEZADOVOLJAVAJUĆI POKAZATELJI STANJA GOSPODARSTVA U BiH10
II.1. Bruto nacionalni dohodak10
II.2. Visok trgovinski deficit10
II.3. Blagi porast industrijske proizvodnje11
II.4. Završni komentar: relacija gospodarstvo – ljudska prava u BiH11
III. DAYTONSKI SPORAZUM I NJEGOVA REVIZIJA – KONSTITUTIVNOST NARODA I PRAVO NA ZAŠTITU NACIONALNOG IDENTITETA13
IV. REFORMA ŠKOLSTVA U BiH17
IV.1. Neodrživo postojeće stanje i nužnost korjenitih reformi17
IV.2. Procedura i pravni osnov reforme školstva17
IV.3. Sadržaj i cilj reforme19
IV.4. Zaključak19
V. PRAVO NA POVRATAK RASELJENIH I IZBJEGLIH OSOBA – Implementacija Aneksa VII Daytonskog sporazuma21
VI. ZAKLJUČNA RIJEČ26

UVOD

Prolazeći tranziciju iz političkog, pravnog i gospodarskog socijalističkog sustava u smjeru prelaska na kriterije življenja modernih demokratskih društava, Bosna i Hercegovina je u poratnom vremenu zapala u svojevrstan tranzicijski ćorsokak. Zarobljena između nesnalaženja i nedosljednosti domaćih političkih i drugih snaga i nesnalaženja i nedosljednosti predstavnika međunarodne zajednice, ova zemlja se svrstala u red najnerazvijenijih država europskog kontinenta.

Daytonski sporazum¹ iz 1995. godine stvorio je uvjete kojima je međunarodna zajednica ishodila prekid zahuktalog ratnog vrtloga na ovim područjima. Imajući na umu da su kao polazna osnovica daytonskog pregovaranja prešutno prihvaćeni rezultati genocida i agresivne politike, jasno je da sporazum u Daytonu od početka nije predstavljao pravično rješenje. U smislu navedenog Opći okvirni mirovni sporazum potpisan u Daytonu predstavlja svojevrstan kupovinu mira, jer je pokrenut tek nakon što je rat prijetio općom eskalacijom na području jugoistoka Europe, pa i šire. Postignuta politička rješenja od početka nisu davala niti najmanju šansu ekonomskom oporavku Bosne i Hercegovine te prosperitetu naroda i građana koji žive u njoj. Naprotiv, nepravednost političkoga rješenja iz Daytonu se pretvorila u nepremostivu zapreku ekonomskom i svakom drugom napretku.

Kao zemlja koja deklarativno teži ulasku u Europsku zajednicu i koja je još uvijek pod budnom paskom sveprisutne međunarodne zajednice, BiH pokušava uhvatiti zadnji vagon podugačke kompozicije koja zemlje kandidate vozi pridruženju velikoj europskoj obitelji naroda.

Međunarodna zajednica je još 1995. godine u ovoj državi instalirala poseban "supervizorski" aparat predvođen Uredom visokog predstavnika (OHR)² - kojem su *de facto* dane potpune ovlasti, iako ne i *de iure*, stvarnog protektorata u vršenju vlasti (zakonodavna, izvršna i sudska).

Gotovo u svim sferama društvenog života u BiH aktivno su, između ostalih, uključene i sljedeće međunarodne organizacije: Organizacija za sigurnost i suradnju u Europi (OESS)³, Misija Ujedinjenih naroda u BiH (UNMIBH)⁴, Komisija za imovinske zahtjeve raseljenih osoba i izbjeglica (CRPC)⁵, Visoki komesarijat Ujedinjenih naroda za izbjeglice (UNHCR)⁶, Međunarodne policijske snage Ujedinjenih naroda (UN IPTF)⁷, Stabilizacijske snage Ujedinjenih naroda (SFOR)⁸ i dr.

¹ Opći okvirni mirovni sporazum potpisan je 14. prosinca 1995. godine u američkom gradu Daytonu.

² Office of the High Representative.

³ Mission OSCE Bosnia & Herzegovina.

⁴ United Nations Mission in Bosnia & Herzegovina.

⁵ Commission for Real Property Claims of Displaced Persons and Refugees. CRPC je svoju misiju zatvorio zaključno s 31.12.2003. godine s obzirom da je međunarodna zajednica planirala do ovog datuma u cijelosti realizirati projekt povratka raseljenih i izbjeglih osoba u BiH (makar u pogledu povrata imovine).

⁶ United Nations High Commissariat for Refugees.

⁷ United Nations International Task Police Forces.

⁸ Stabilisation Force – Multinacionalne vojne snage IFOR-a (Implementation Force) su 1995. godine, u vrijeme dolaska u BiH, imale oko 60.000 vojnika. Mandat IFOR-a okončan je 20. prosinca 1996. godine, kad je ova vojna organizacija transformirana u SFOR – sa stabilizacijskim mandatom u BiH. Krajem 2003. godine transformirane međunarodne vojne snage SFOR-a broje oko 20.000 vojnika iz tridesetak zemalja.

Imajući na umu činjenicu da je od svršetka rata prošlo već više od osam godina, a da je na ovim prostorima aktivno prisutan značajan broj međunarodnih institucija, bilo bi razumno očekivati brz i uspješan razvitak Bosne i Hercegovine kao demokratske i prosperitetne države. Nažalost, stanje protektorata i kompliciranih unutarnjih političkih i nacionalnih odnosa, utemeljenih na Daytonskom sporazumu i opterećenih dugogodišnjim tragičnim iskustvima, nije ni u kom smislu ispunilo očekivanja u pogledu ostvarivanja temeljnih ljudskih prava. Iako aktualni Visoki predstavnik u BiH izjavljuje da ne pozna zemlju koja bi kao BiH brzim koracima išla naprijed, kvalificirane i neovisne međunarodne ustanove tvrde da će 2020. u BiH biti samo 1% mladih koji se danas u njoj nalaze. Svi drugi - 99% će, zbog uvjerenja da u BiH nema budućnosti, otići u inozemstvo.

I pored kritičkoga stava prema zabludama prošlosti i nepravdama sadašnjosti čvrsto smo uvjereni da povratka u stanje iz 1991. ne treba i ne može biti. Ispravljanje i poboljšanje daytonskoga koncepta, koje kao i mnogi Europljani smatramo nužnim, potrebno je tako provesti da njegove pozitivne strane budu očuvane dodajući mu ono što je neophodno za učvršćenje pravednoga mira. Bosni i Hercegovini je nužno potrebna europska perspektiva društvenoga i državnoga uređenja, koje će zajamčiti ljudska i građanska prava svim državljanima ali i jednakopravnost njezinim narodima. Uspjeh mirovnoga procesa u BiH svojim značenjem i porukom nadilazi granice ove države. Radi se, naime, o modelu mirnoga suživota naroda, koji nose teško breme zajedničke mučne povijesti. Bosna i Hercegovina je zemlja susreta islamskoga i zapadnoga svijeta i nadzora. Ideja Europe, kao zajedničkoga doma različitih naroda i kultura povezanih vrijednostima tolerancije i mira, bit će vjerodostojna, ako Bosna i Hercegovina od mjesta nametanja opasnih i nepravednih rješenja na račun slabijih transformiramo u mjesto pravde, mira i suradnje među narodima. Teško političko i ekonomsko stanje, s kojim su stanovnici Bosne i Hercegovine suočeni i zbog kojega pate, zahtijeva hitnu i jasnu analizu te hrabro istinoljubivo sučeljavanje. Naš put do pravednoga mira u zajedništvu i suradnji je trnovit ali je moguć i nužan jer je svaki drugi gori. Ljudi ove zemlje su spremni poći tim putem, ako im oni koji to mogu jasno kažu i djelom pokažu da se tim trnovitim putem stiže do mira i pravde za sve. Naše ovogodišnje Izvješće želi biti naš doprinos procesu pravednoga mira i znak naše odgovornosti za budućnost naše domovine. Posvećujemo ga plemenitim i hrabrim ljudima koji ne sustaju u raskrinkavanju nepravde i ne odustaju vjerovati i zalagati da bi Bosna i Hercegovina postala i ostala mjesto susreta i međusobnoga obogaćenja u različitosti.

I. USPOREDBA OSTVARIVANJA LJUDSKIH PRAVA U ODNOSU NA 2002. GODINU

I.1. Opći utisak

Teška gospodarska i socijalna situacija prividno je u drugi plan potisnula problematiku ostvarivanja ljudskih prava i u drugim oblastima. Pored manjih pomaka nabolje, sa žaljenjem možemo konstatirati kako je općenito stanje ostvarivanja ljudskih prava u Bosni i Hercegovini u 2003. godini ostalo na nezadovoljavajućoj razini. Kompleksnost unutarnjih neriješenih ili nepravedno riješenih međunacionalnih odnosa i nedostatak odgovarajućeg političko-pravnog državnog okvira građanima ove zemlje ne garantira prosperitetniju budućnost u skorije vrijeme.

I.2. Pravo na štrajk obilato korišteno

Protekla 2003. godina u Bosni i Hercegovini je bila obilježena brojnim štrajkovima i socijalnim nemirima. Čitavo područje države su, tijekom cijele godine, tresli socijalni prosvjedi usmjereni ka (ili protiv) privatnim poslodavcima te lokalnim (županijskim i općinskim), entitetskim i državnim vlastima.

Zbog neodrživo teškog gospodarskog stanja i nedostatnosti značajnijih znakova koji bi upućivali na to da bi stvari mogle krenuti nabolje, između ostalih, štrajkali i prosvjedovali su: umirovljenici, liječnici, prosvjetni radnici, rudari, industrijski radnici, poljoprivrednici, invalidi rata i članovi obitelji poginulih boraca, državni službenici (npr. Porezne uprave, inspeksijske službe...), željezničari, taksisti, prijevoznici tekućih materija u cestovnom prometu, djelatnici iz prehrambene industrije, kemijske industrije, teške industrije te iz drugih oblasti gospodarstva na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine. Najčešći razlozi štrajka bili su male, ili još češće, neisplaćene plaće. Ovi prosvjedi redovito su bili popraćeni zahtjevima za smjenom posloводства ili za ostavkama političkih dužnosnika.

Mnogo je slučajeva gdje su poslodavci prema uposlenicima ostali u dugu zbog neplaćanja više desetina mjesečnih plaća. Čestim razlogom prosvjedovanja su i malverzacije u privatizaciji koje su mnoga poduzeća dovela do potpune propasti, a radnici uposleni u njima su ostali bez posla i bez ikakve perspektive da bi se do posla moglo doći. Neuspjeh modela privatizacije omogućio je malobrojnoj povlaštenoj klasi - novopečenih tajkuna - da na jeftin i sumnjiv način, u izravnoj sprezi s međunarodnim i domaćim centrima političke moći, dođu do vlasništva nad nizom nekada uspješnih poduzeća. Scenarij koji se po obavljenoj privatizaciji dešavao bio je redovito isti. Nakon stjecanja većinskih vlasničkih udjela po simboličkim cijenama, ovi "privatni poduzetnici" bi iz već iscrpljenih i ratom osiromašenih poduzeća isisali preostali kapital, pri čemu su na brz način stjecali velik novac. S obzirom da redovito pri privatizacijskoj "kupnji" većinskih udjela nisu ni imali namjeru pokretanja proizvodnje – odnosno nisu imali namjere za pokretanjem (oživljavanjem) prijašnje djelatnosti poduzeća, radnici su od samog početka bili osuđeni na status "radnika na čekanju", a potom na potpuni gubitak radnih mjesta.

Kada se, pored svega navedenog, uzme u obzir raširenost diskriminacije građana prilikom zapošljavanja iz nacionalnih i stranačkih pobuda, nepotizma ili korupcije,

argumentirano se može reći da je pravo na rad jedno od najugroženijih ljudskih prava u BiH.

Na kraju ovog dijela ironično možemo ustvrditi da, jedino, pravo na štrajk u Bosni i Hercegovini nije uopće "ugroženo" i da se tim ljudskim pravom obilno koristi ionako mali broj zaposlenih.

I.3. Stanje socijalne nesigurnosti

Procjene Svjetske banke govore da preko 62% nacionalnog dohotka BiH proguta sam državni aparat. I sama ta činjenica ukazuje kako daytonski međunarodni eksperimentalni projekt stoji na klimavim nogama.

Često se zna ustvrditi kako je nemogućnost saniranja teških posljedica rata glavnim uzrokom neefikasnosti bosansko-hercegovačkog gospodarstva. Mi bismo tomu dodali: da BH gospodarstvo ne dobiva dostatan prostor za rast jer ga glomazna, neefikasna i skupa državna administracija guši poput najopakijeg korova.

Zabrinjavajući je trend širenja socijalne bijede i egzistencijalne nesigurnosti. Prema općeprihvaćenim svjetskim kriterijima oko 20% pučanstva Bosne i Hercegovine živi u stanju krajnje neimaštine. Naime, prema mjerilima Ujedinjenih naroda osoba koja dnevno troši oko 8 KM (1,00 KM = 0,51 EUR) živi u stanju siromaštva, a osoba koja dnevno troši oko 2 KM smatra se ekstremno siromašnom, odnosno osobom koja živi na granici fizičke egzistencije. Primjena spomenutih kriterija ukazuje da je oko 70% pučanstva Bosne i Hercegovine u stanju socijalne nužde.

Nasuprot malobrojnoj klasi novopečenih bogataša, sve dublja socijalna i institucionalna kriza u BiH dovodi do znatnog povećanja broja siromašnih. Kao što smo to već ranije istaknuli svi relevantni pokazatelji govore da se veći broj novoimućnih obogatio na temelju sumnjivih poslova: korupcije i kriminala – najčešće u izravnoj sprezi s lokalnim i višim razinama vlasti u BiH. Zabrinjavajuća tendencija siromašenja stanovništva u BiH dovela je gotovo do nestajanja srednje klase, koja je pogonska snaga razvitka modernog društva.

I.4. Opći usporedni pokazatelji životnog standarda stanovništva BiH u odnosu na 2002. godinu

Anketa rađena pod vodstvom Razvojnog programa Ujedinjenih naroda za BiH (UNDP)⁹ ukazuje da najveći dio domaćinstva u BiH živi na minimalnim primanjima, koja iznose manje od 200,00 KM ili 102,00 EUR. Na ruralna domaćinstva iz ove kategorije otpada 31%, a na urbana 17%. Prema provedenim anketama oko 75% domaćinstava u RS ne ostvaruje primanja kojima bi mogla priskrbiti svojim članovima osnovnu potrošačku korpu, dok postotak istog stanovništva u Federaciji BiH iznosi oko 46. Potrošačka korpa predstavlja statistički standard kojim se određuje minimum životnih namirnica koje po sadržaju i količinama predstavljaju najnužnije potrebe za obnavljanje energije utrošene radom, a koju su izračunali stručnjaci za prehranu.

⁹ United Nations Development Program

Mjesečni izdatci prosječne četveročlane obitelji u FBiH za potrošačku košaru (najnužniju hranu i piće) su u listopadu 2003. godine iznosili 455,72 KM ili 233,00 EUR¹⁰, što primjerice u odnosu na studeni 2002. godine (455,08 KM) iznosi neznatno povećanje troškova. Potrošačka korpa za mjesec rujan 2003. godine u Republici Srpskoj iznosila je 451,62 KM ili 230,93 EUR¹¹, a za mjesec studeni 2002. godine iznosila je 430,00 KM ili 219,86 EUR¹². Prosječna neto (mjesečna) plaća u Federaciji BiH u srpnju 2003. godine iznosila je 530,79 KM ili 271,39 EUR, što je u odnosu na isti mjesec 2002. godine povećanje za 9,9%¹³. Prosječna neto plaća u mjesecu kolovozu 2003. godine u Republici Srpskoj iznosila je 381,00 KM ili 194,81 EUR, što u odnosu na prosjek plaće ostvarene u srpnju 2002. godine predstavlja povećanje od 10,1%. Prema procjenama OHR-a prosječna plaća u BiH za mjesec srpanj 2003. godine iznosila je 480,70 KM ili 245,78 EUR, što predstavlja nominalno povećanje od 10,0%.¹⁴

Prema istim statističkim izvorima indeks maloprodajnih cijena je, u razdoblju kolovoz 2002. – kolovoz 2003. godine u Federaciji BiH, pao za 0,2%, dok je u Republici Srpskoj, za isto razdoblje, porastao za 1,7%. Indeks je, maloprodajnih cijena u kolovozu 2003. godine u poredbi na cijelu 2002. godinu u Federaciji BiH, pao za 0,8%, dok je u Republici Srpskoj u istom razdoblju porastao za 0,8%¹⁵.

Uzimajući kao mjerila životnog standarda prethodno navedene parametre UN-a moglo bi se doći do zaključka da je standard građana (kupovna moć osnovnih životnih potrepština) u oba entiteta neznatno porastao. No, imajući na umu da su poskupjele neke osnovne životne namirnice (npr. kruh 20%), neki energenti i pojedine komunalne usluge, opći utisak je da je standard građana BiH ostao na istoj razini kao i 2002. godine ili da je čak neznatno pao. Budući postoji ubrzana tendencija raslojavanja bosansko-hercegovačkog društva poskupljenje osnovnih životnih potrepština najviše pogađa siromašne slojeve društva kao što su nezaposleni, radnici na čekanju, umirovljenici..., dok mali broj pripadnika bogatog sloja ova poskupljenja nije uopće osjetio.

Podatci pokazuju kako je životni standard u Federaciji BiH znatno bolji od onog u Republici Srpskoj.

I.5. Stanje (ne)zaposlenosti

Nezaposlenost je zasigurno glavnim uzrokom siromaštva u BiH. Svakako ga kao problem ne treba gledati izvan konteksta ukupnih socijalno-gospodarskih odnosa, jer između nefunkcionalnog i propalog gospodarstva, glomaznog i neučinkovitog

¹⁰ Podatci prema Federalnom zavodu za statistiku

¹¹ Službeni podatci "Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske".

¹² Službeni podatci "Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske" za zadnji kvartal 2003. godine u vrijeme pisanja ovog izvješća još nisu objavljeni!

¹³ Prema službenim podacima Federalnog zavoda za statistiku prosječna plaća u Federaciji BiH za mjesec rujan 2003. godine iznosila je 526,85 KM, što ukazuje na trend pada plaća u drugoj polovici 2003. godine (Izvor: "Financijski propisi i praksa", broj 10/03, prosinac 2003. godine).

¹⁴ Izvor: Ekonomski bilten OHR-a, svezak 6, broj 4 – listopad 2003. godine. Podatci nisu potpuno kompatibilni obzirom da nije kao vremensko mjerilo uzet istovjetan kritični trenutak.

¹⁵ Economic Task Force Secretariat OHR još uvijek nije uradio analize kojim bi se dobili usporedni podatci na razini cijele države.

državno-pravnog sustava i problema nezaposlenosti postoji uska neraskidiva inerakcijska sveza.

Krajem 2003. godine službena stopa zaposlenosti iznosi samo 17%¹⁶ od ukupnog stanovništva u BiH, što našu zemlju uvjerljivo svrstava na posljednje mjesto u Europi.

Posljednji popis stanovništva iz 1991. godine evidentirao je 4.364.574 stanovnika BiH. Procjene OHR-a i Agencije za statistiku BiH su da u ovoj zemlji trenutno živi oko 3.800.000 stanovnika. Prema službenim statistikama¹⁷ oko 641.000 ima stalno zaposlenje u BiH.¹⁸ U isto vrijeme putem entitetskih zavoda za zapošljavanje posao traži 456.000 osoba (303.000 u Federaciji BiH i 153.000 u Republici Srpskoj). Stopa registrirane nezaposlenosti u BiH je oko 41,8% (oko 43,5 u Federaciji BiH i 39,2% u Republici Srpskoj).

Oba entitetska sustava mirovinskog osiguranja u BiH zasnivaju se na načelu međugeneracijske solidarnosti. Svaki zaposleni mora, pored svojih primanja, osigurati sredstva za isplatu jedne mirovine.

Procjene govore da na jedno registrirano novo radno mjesto u prosjeku konkurira oko 300 evidentiranih nezaposlenih osoba. Ove parametre treba uzeti kao relativne, jer se veliki broj stvarno nezaposlenih i radnika "na crno" uopće ne prijavljuje na biroe za upošljavanje. Razlog ovakva stanja je u nemogućnosti ostvarivanja bilo kakvih socijalnih prava koja bi proizlazila iz statusa nezaposlene osobe.

Na opće stanje siromaštva u BiH utječu i činjenice da i od tako malog broja zaposlenih većina nema redovita primanja, te da razina plaća u prosjeku nezadovoljava ni najosnovnije ljudske i civilizacijske potrebe. Bez obzira na neredovitost i nisku razinu plaća, sa sigurnošću se može konstatirati da su nezaposleni i takozvani "radnici na čekanju" u teškom stanju socijalne bijede. Obitelji koje imaju jednog ili više nezaposlena imaju lošiji životni standard tri do pet puta od onih obitelji čiji su svi radno sposobni ukućani zaposleni. U kategoriju najniže razine siromaštva svakako se mogu uvrstiti i radnici bez ikakvih socijalnih pogodnosti, neprijavljeni radnici - radnici "na crno", čiji broj nikako nije zanemariv.

I.6. Umirovljenička populacija

Bez ikakvih dilema i statističkih analiza sa sigurnošću se može konstatirati da umirovljenici spadaju u najugroženiju kategoriju pučanstva.

U oba entiteta BiH u kolovozu 2003. godine status umirovljenika je imalo oko 470.200 osoba. Naime, na evidencijama Zavoda za mirovinsko osiguranje Federacije BiH je u travnju 2003. godine registrirano 286.576 osoba, dok je u kolovozu iste godine u Republici Srpskoj evidentirano 183.640 osoba.

Odnos između broja uposlenih prednjači prema broju umirovljenika u približnom srazmjeru 1: 0,8.

¹⁶ Službeni podatci Agencije za statistiku BiH

¹⁷ Isto

¹⁸ U Federaciji BiH je u srpnju 2003. godine prema službenim statistikama bilo uposleno 387.832 osobe, dok je u Republici Srpskoj u istom mjesecu bilo uposleno 249.186 osoba. Navedeni podatci govore da je broj uposlenih u BiH, bez Brčko Distrikta, iznosio 637.018 osoba.

Prosječna isplaćena mirovina za kolovoz 2003. godine u Federaciji BiH iznosila je 190,00 KM, dok je prosječna isplaćena mirovina u Republici Srpskoj za isti mjesec iznosila 135,00 KM. Shodno navedenom prosječna mirovina u BiH iznosila je 168,30 KM. Ukoliko kao mjerilo siromaštva uzmemo kriterije Ujedinjenih naroda, prosječan umirovljenik u BiH je ekstremno siromašna osoba.

Na loš standard života umirovljeničke populacije BiH posebice utječe i niska razina zdravstvene zaštite. Zbog godina starosti i općenito lošeg zdravstvenog stanja vrlo mali broj umirovljenika je u mogućnosti sebi priskrbiti bilo kakvu dodatnu zaradu.

U kontekstu socijalnih prava umirovljenika treba pripomenuti da su donošenjem novog *Zakona o mirovinskom osiguranju Federacije BiH* iz 1998. godine znatno reducirana i ugrožena prava žena – udovica. Ovim Zakonom udovice koje u trenutku smrti muža nisu imale 45 godina starosti trajno gube pravo na mirovinu po osnovu muževog staža, osim ukoliko nisu u trenutku muževe smrti bile trajno nesposobne za rad ili ako imaju maloljetnu djecu – odnosno djecu koja imaju socijalno pravo na naknadu po osnovu mirovinskog staža umrlog oca.

Treba imati na umu da je brojna umirovljenička kategorija stanovništva tijekom rata potpuno osiromašila - uostalom kao i najveći dio čitave populacije stanovništva BiH. Ukoliko su postojale kakve rezerve u vidu ušteđevine, stečene za vrijeme radno aktivnog života, one su uglavnom ili potrošene ili su propale zbog nemogućnosti vraćanja "stare devizne štednje"¹⁹. Ovakve okolnosti su populaciju umirovljenika svele na prosjački štap.

¹⁹ Riječ je o deviznim ušteđevinama koje su prije rata deponirane u banke što su propale.

II. NEZADOVOLJAVAJUĆI POKAZATELJI STANJA GOSPODARSTVA U BiH

II. 1. Bruto nacionalni dohodak²⁰ (GDP)

Obračun bruto nacionalnog dohotka u BiH vrši se od 1996. godine putem Agencije za statistiku BiH, a na temelju raspoloživih službenih statističkih podataka tri javne institucije²¹.

Prema navedenom izvoru podataka bruto nacionalni dohodak BiH u 2002. godini iznosio je 5.610.000 USD²².

Bruto nacionalni dohodak po glavi stanovnika (Gross Domestic Product Per Capita) u BiH trenutno nije moguće precizno izračunati jer od 1991. godine nije vršen popis stanovništva. Prema procjenama Agencije za statistiku BiH u našoj zemlji je krajem 2002. godine bilo 3.828.397 stanovnika. Shodno navedenom bruto nacionalni dohodak po glavi stanovnika 2002. godine iznosio je 1.466 USD (cca. 1.556 EUR), što Bosnu i Hercegovinu svrstava u kategoriju izrazito nerazvijenih država.

II. 2. Visok trgovinski deficit

Prema procjeni OHR-a, zasnovanoj na službenim podacima entitetskih zavoda za statistiku, trgovinski deficit Bosne i Hercegovine u razdoblju siječanj – kolovoz 2003. godine iznosio je čak 3.561.300.000 KM²³.

Pokrivenost uvoza izvozom u isto vrijeme je iznosila samo 29,7% (32,5% u Federaciji BiH i 23,652% u Republici Srpskoj). Naime, u tom razdoblju u BiH je uvezano roba u vrijednosti od 5.067,7 milijuna KM, dok je za to isto vrijeme izvezeno roba u vrijednosti samo od 1.506,4 milijuna KM²⁴.

U buduću je za očekivati znatno povećanje trgovinskog deficita Bosne i Hercegovine jer od 1. siječnja 2004. godine stupaju na snagu ratificirani Sporazumi o slobodnoj trgovini, potpisani sa susjednom Republikom Hrvatskom²⁵ te Srbijom i Crnom Gorom. Sve to je prijetnja potpunom raspadu gospodarskog sustava Bosne i Hercegovine.

²⁰ Gross Domestic Product - GDP

²¹ Zavod za statistiku Federacije BiH, Republički zavod za statistiku Republike Srpske i Statistički biro Brčko Distrikta.

²² Statistički bilten Agencije za statistiku BiH br. 6, prosinac 2003. godine. Izračun GDP-a za 2003. godinu još nije započeo u vrijeme pisanja ovog Izvješća.

²³ Srednji tečaj jedne konvertibilne marke iznosio je cca. 0,511 EUR

²⁴ Izvor: Economic Task Force Secretariat OHR – podatci nisu u potpunosti kompatibilni jer kod entitetskih zavoda za statistiku postoji razlika u datumima obračuna.

²⁵ Primjena Sporazuma o slobodnoj trgovini s Republikom Hrvatskom je krajem 2003. godine djelomično odgođena za tri mjeseca zbog slabe konkurentnosti proizvođača u BiH. Ovoj odgodi prethodio je čitav niz prosvjeda u BiH – poglavito domaćih poljoprivrednih proizvođača, koji za razliku od kolega u Hrvatskoj ne ostvaruju gotovo nikakve državne poticaje za proizvodnju.

II. 3. Blagi porast industrijske proizvodnje

Industrijski potencijal Bosne i Hercegovine je gotovo potpuno uništen tijekom rata 1992.-1995. godine.²⁶ Posljedice ratnog razaranja znatno se protežu do današnjih dana. Industrijska proizvodnja u BiH se u pojedinim segmentima, ipak, polagano popravljaju. Znatnu zapreku bržem razvitku malog broja perspektivnih proizvođačkih kapaciteta predstavlja nedostatak političke volje vladajućih struktura da se ovakvi pravni subjekti potaknu. Obično pri tome nisu presudni gospodarski, već nacionalni interesi²⁷.

I pored manje-više nedoraslosti i nekompetencije vladajućih struktura na svim razinama vlasti, ohrabrujuće djeluje podatak o blagom porastu industrijske proizvodnje u 2003. godini.

Indeks industrijske proizvodnje u mjesecu kolovozu 2003. godine u usporedbi s onim u 2002. godini porastao je za 14,6% u Federaciji BiH i 6% u Republici Srpskoj²⁸. Ipak imajući na umu nisku početnu razinu industrijske proizvodnje u BiH, dosegnuta razina se ne može ni u kom smislu smatrati zadovoljavajućom.

II. 4. Završni komentar: relacija gospodarstvo – ljudska prava u BiH

Do kraja 2003. godine nije usvojen državni proračun BiH za 2004. godinu, što je prema Ustavu BiH razlogom raspuštanja Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine - nakon čega bi se trebali raspisati novi parlamentarni izbori. Na to se nitko ne poziva. Parlamentarna skupština BiH nije raspuštena, ali su parlamentarci sebi izglasali zakon kojim su im znatno povećane plaće. Također su u parlamentarnu proceduru stavili prijedlog zakona kojim bi im se prilikom umirovljenja omogućile za BH prilike enormno visoke mirovine (desetostruki iznos prosječne mirovine u BiH). Ove činjenice dostatno pokazuju kakav je pristup političara problemu gospodarstva od kojeg za sebe najviše žele uzeti.

Međunarodna zajednica je uložila golemu sredstva u obnovu ratom razrušene države. Struktura pomoći nije nikako išla u smjeru obnove gospodarstva, čime bi se stvorila samoodrživost institucija države Bosne i Hercegovine. Najveći dio međunarodne pomoći je potrošen za održanje na životu daytonski uređene BiH.

Daytonskim sporazumom su komplicirani međunacionalni odnosi pretočeni u kompliciran i neučinkovit državno-pravni sustav koji je postao svrha samom sebi²⁹. Domaći političari i njihovi brojni inozemni supervizori pokazali su se nedoraslim problemima koji guše ovu državu. To, međutim, ni jedni ni drugi, iz osobnih interesa, ne žele priznati. Naprotiv, kod svojih državnih administracija i u javnom mnijenju plasiraju sliku svojih uspjeha kako bi se i dalje mogli služiti svojim neograničenim ovlastima. Neuspjeh, koji se ne daju sakriti, pripisuju prvenstveno nacionalnim

²⁶ Pogledaj Izvješće o stanju ljudskih prava u BiH Komisije Justitia et pax za 2002. godinu.

²⁷ Kao primjer može se uzeti "Aluminij" Mostar, najveći izvoznik u BiH (ostvaruje udio od oko 27 % od ukupnog izvoza BiH), koji je uvijek napadan po navedenim nacionalnim kriterijima, jer su zaposleni u ovom kao i u većini poduzeća u BiH gotovo isključivo pripadnici jednog konstitutivnog naroda. Međutim, opet iz nacionalnih i političkih razloga o isključivo nacionalnom sastavu drugih poduzeća, koji je isto tako samo iz jednog konstitutivnog naroda, ne postavljaju se pitanja.

²⁸ Izvori: Zavod za statistiku FBiH i Republički zavod za statistiku Republike Srpske – BiH Economic Update OHR

²⁹ Kao što je već ranije navedeno državni aparat proguta preko 62% nacionalnog dohotka BiH!

strankama. Za sve na kraju krajeva ispaštaju, već ionako, napaćeni građani Bosne i Hercegovine. Teška gospodarska situacija i opće stanje siromaštva u BiH umnažavaju se na svim razinama društvenog života, pa tako i na stanje ljudskih prava. Odsutnost pravih mjerila vrijednosti stavljaju običnog građanina ove zemlje u nezavidnu situaciju, iz koje se ne vidi nikakav izlaz. Košmar bliže i dalje prošlosti polagano se stapa sa sadašnjim vremenom. Vladajuće strukture vješto koriste začarani politički krug, koji pogoduje i pojačava zategnutost međunacionalnih odnosa, a sve kako bi se održale na vlasti. U takvu stanju zdrave snage, koje bi počele rješavati bitne probleme građana i naroda ove zemlje, ne mogu doći na scenu. Iz svega je jasno da su korjenite promjene nužno potrebne, a njih nije moguće provesti u okviru postojećeg daytonskog sustava. Stoga je došlo vrijeme za korjenitu promjenu daytonskog uređenja BiH!

III. DAYTONSKI SPORAZUM I NJEGOVA REVIZIJA – KONSTITUTIVNOST NARODA I PRAVO NA ZAŠTITU NACIONALNOG IDENTITETA

Iako se tijekom prošlih godina međunarodna zajednica grčevito držala nepromjenjivosti Daytonskog sporazuma, sa sigurnošću se može reći da je on do današnjeg dana znatno izmijenjen pod dirigentskom palicom međunarodnih predstavnika. Imajući neograničenu vlast na svim razinama Ured visokog predstavnika se dao u akciju preustroja Bosne i Hercegovine po mjerilima koja prema njihovom mišljenju odgovaraju dostignućima moderna pluralizma. Izgradivši vlastita mjerila međunarodni predstavnici su, izgleda, zaboravili razloge koji su ovu zemlju gurnuli u ponor ratnog (samo)uništenja. Prije svega osnovni pogrešan postulat djelovanja međunarodne zajednice u BiH je do sada bio: sve što je nacionalno *apriori* je negativno. Nedostatak sluha za jednake i pravedne interese sva tri konstitutivna naroda pri djelovanju OHR-a u BiH potencijalno prijeti ponovnom razbuktavanju nacionalnih netrpeljivosti.

Člankom V. Aneksa 10. Općeg okvirnog sporazuma za mir definirano je kako je visoki predstavnik konačni autoritet u zemlji u pogledu tumačenja Sporazuma o provedbi civilnog dijela Mirovnog ugovora³⁰. Obilato se koristeći ovim i naknadno mu danim ovlastima visokog predstavnika, malo po malo, OHR je, bez uvažavanja ili čak protiv volje naroda, izvršio temeljitu promjenu ustavnog poretka BiH. Pri tome nije imao ni najmanje sluha za održanje ravnoteže između tri konstitutivna naroda. Tražeći "pragmatična" rješenja u kompliciranoj državi, po mišljenju ove Komisije, OHR je narušio duh samog Daytonskog sporazuma – posebno okrnjivši konstitutivna prava najmalobrojnijeg od tri konstitutivna naroda u BiH.

Već smo ranije napomenuli kako je Daytonski sporazum priznao i u temelje političkog rješenje za BiH utkao rezultate genocida i etničkog čišćenja, postignute zakonom jačega tijekom rata. Ne treba zaboraviti činjenicu da je najveći kompromis u pogledu prepuštanja teritorija srpskom entitetu učinila hrvatska strana³¹. Daytonski mirovni sporazum je u biti kompromis kojeg neki predstavnici hrvatskog naroda u BiH nisu potpisali. Daytonski sporazum se nažalost naslanja na Washingtonski sporazum, potpisan u veljači 1994. godine, od strane pokojnog predsjednika Republike Hrvatske Franje Tuđmana. U sporazumu se istina postiglo "status specijalnih sveza između Federacije BiH i Republike Hrvatske". Washingtonski sporazum je nažalost utopio bosansko-hercegovačke Hrvate u Federaciju BiH, a ove specijalne veze nisu nikada bile ozbiljno shvaćene. Washingtonski sporazum je donekle kriv da Hrvati u BiH nisu dobili svoj entitet u Daytonu. Daytonskim sporazumom su čak ignorirane i neke odredbe iz Washingtonskog sporazuma o uređenju Federacije BiH. O kakvom

³⁰ Stavom XI. 2. Zaključka sa konferencije Vijeća za provedbu mira – koja je održana u Bonnu 9. i 10. prosinca 1997. godine, dana je suglasnost visokom predstavniku da "donošenjem obvezujućih odluka, kada to bude smatrao neophodnim" može iskoristiti svoj konačan autoritet u tumačenju Daytonskog sporazuma – kako bi pomogao u iznalaženju konkretnih rješenja, uključujući i "mjere u svrhu osiguranja provedbe Mirovnog sporazuma na čitavom teritoriju BiH i njenih entiteta".

³¹ Hrvati su najmalobrojniji konstitutivni narod u BiH. O predratnoj demografskoj slici BiH pogledaj Izvješće *Justitiae et Pax BK BiH* o stanju ljudskih prava u BiH za 2002. godinu! Daytonskim sporazumom Republici Srpskoj pripao je najveći dio Posavine koja je prije rata bila naseljena većinskim hrvatskim pučanstvom. Pored nekih tradicionalno srpskih krajeva (npr. Grahovo, Šipovo, Glamoč i Mrkonjić Grad...) također su srpskoj strani prepušteni i neki ključni gospodarski objekti u Središnjoj Bosni koji geostrateški kotiraju prema sadašnjoj Federaciji BiH (npr. hidroelektrana Bočac na Plivi i dio Plivskog jezera).

položaju najmalobrojnijega naroda je u stvarnosti riječ i kakvo stanje konstitutivnosti hrvatskog naroda je na koncu postignuto, očituje se nažalost i primjerice u nepriznavanju postignutih izbornih rezultata hrvatskog izbornog korpusa 2000. godine³² ili u još uvijek neriješenu pitanju dvojna državljanstva³³ Hrvata u BiH, kao i najnovijim nametnutim uređenjem grada Mostara.

Bivši visoki predstavnik u BiH je 2002. godine bez prisutnosti najjačih nacionalnih političkih stranaka Hrvata i Bošnjaka ishodio *Sporazum o ustavnim promjenama*³⁴. Budući da taj Sporazum nije usvojen kroz redovitu proceduru parlamentarnih tijela oba entiteta – dakle nije imao potporu biračkog tijela, visoki predstavnik je temeljem ranije spomenutih ovlasti nametnuo svoje ustavne amandmane. Time je *de facto* etnički čista Republika Srpska cementirana kao entitet srpskog naroda, dok se na drugoj strani u Federaciji BiH postigla dekonstitucija Hrvata i Bošnjaka. Nedostatak legitimiteta kod jednog od konstitutivnih naroda pri promjenama Ustava - kao krovnog zakonskog vrela, dovodi u pitanje legitimitet svih daljnjih zakonskih rješenja koja proistječu iz načela usuglašenosti zakona s Ustavom. Ovakva praksa međunarodne zajednice nameće važno pitanje: Ima li konstitutivni narod pravo odlučivati o vlastitu položaju u državi u kojoj je državotvoran ili o tome odlučuje netko treći s neograničenim ovlastima? Razvidno je da u BiH imamo na djelu klasični protektorat, koji djeluje pod krinkom međunarodnog posredovanja radi razrješavanja međunacionalnih odnosa na načelima moderne demokracije. Pri tome se protektori koriste metodama koje uopće ne možemo nazvati demokratskim! Jasno je zašto OHR ovdje u formalnom smislu ne preuzima izravnu ulogu protektora. U uvjetima proglašenog protektorata OHR bi imao i odgovornost za sve poduzete mjere i ne bi neuspjehe mogao pripisivati domaćim vlastima. Kada bi na djelu i formalno bio protektorat u BiH, suverenu vlast imao bi, kao i do sada, isključivo protektor (OHR), a ne tri konstitutivna naroda. Ali bi se znalo tko snosi odgovornost. Stanje u kakvo se izrodila posrednička uloga međunarodnoga predstavnika izišlo je i iz okvira Daytonskog ustava i postalo zaprekom vladavini prava i oživotvorenju demokracije.

Pored ovih najznačajnijih izmjena Daytonskog sporazuma, on je ranije i poslije u više navrata revidiran. Primjerice, ustrojstvo jednog Ministarstva obrane kako je poznato Daytonski sporazum određuje da entiteti imaju nadležnost nad vojskama. U praksi je Dayton omogućio da u jednoj državi budu dvije vojske, dva generalštaba, dva zapovjedništva. Sada u procesu približavanja međunarodnim integracijama, kada BiH želi konkretno ući u partnerstvo za mir s NATO-om, postavljen je uvjet da se prije toga uspostavi jedno ministarstvo obrane. Koncesusom političkih strana ono je i uspostavljeno. Time je NATO pridonio promjeni Daytonskog sporazuma. Isto tako podsjećamo kako je prema daytonskim rješenjima Sarajevo kao glavni grad BiH i FBiH – administrativno sjedište države i entiteta trebao biti distrikt. No, to nije provedeno. Bez obzira na postignuta ustavna rješenja, Sarajevo je i dalje podijeljeno

³² Privremenim izbornim pravilima koje je nametnuo OHR došlo se do rješenja da predstavnike hrvatskog naroda mogu postavljati predstavnici druga dva naroda, što je detaljno elaborirano u Izvješću *Justitie et pax BK BiH* za 2002. godinu.

³³ Prema Zakonu o državljanstvu BiH u načelu nije moguće dvojno državljanstvo, osim ako je to drukčije riješeno međunarodnim ugovorom.

³⁴ *Sporazum o ustavnim promjenama* je potpisan 27. ožujka 2002. godine. Prethodni pregovori dijela političkih stranaka su organizirani radi dogovora o parlamentarnoj implementaciji odluke Ustavnog suda BiH o konstitutivnosti sva tri naroda na cijelom teritoriju BiH – što je objašnjeno u Izvješću *Justitia et Pax BK BiH* za 2002. godinu.

na srpski i "federalni" dio. Nakon što je ratom i politikom jednom i drugom dijelu grada drastično promijenjena etnička struktura: "federalni" dio je uređen kao kanton s izrazitom bošnjačkom – muslimanskom većinom. Sličnu ili još drastičniju sudbinu su doživjeli mnogi gradovi u BiH. I to se prihvatilo kao cijena mira. Izuzetak je grad Mostar. Samo je na njemu primijenjena nametnuta odluka visokoga predstavnika prema kojoj pripadnici većinskoga hrvatskoga naroda (koji su i prije rata bili stvarna većina, jer se prije rata administrativno neke dijelove nije računalo u grad), ne mogu ravnopravno s drugima kroz demokratske izbore odlučiti o sastavu gradske vlasti. Ako je odluka Visokog predstavnika o Mostaru tako pravedna, zašto ju ne primijeniti i na sve ostale gradove u BiH?

Kao što je to ranije u više navrata isticano, sporazum postignut u Daytonu nije dao adekvatan okvir ostvarivanju ljudskih prava u BiH, a niti njezinu ekonomskom boljitku. Nacionalno i administrativno podijeljena država s još svježim ratnim ožiljcima pogodno je tlo majorizaciji većine nad manjinom. Budući da je u Daytonu izvršeno institucionaliziranje podjela nastalih u ratu, ne treba čuditi učestalost kršenja ljudskih prava na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine.

Sveobuhvatnom ustavno–pravnom implementacijom odluke Ustavnog suda BiH o konstitutivnosti sva tri naroda na cijelom teritoriju države, zasigurno bi se postigla valjana osnova za izgradnju demokratskog društva i općenito za izgradnju atmosfere snošljivosti i tolerancije u državi sva tri naroda i svih njezinih građana. Daljnjom izgradnjom institucija pravne države stvorile bi se nužne pretpostavke postupnog iščezavanja kršenja ljudskih prava, a kod svih građana bi se razvijao osjećaj zadovoljstva i sigurnosti.

Neki predstavnici međunarodne zajednice i sve veći dio političkih i intelektualnih snaga ove zemlje je suglasan u tome da postojeće stanje u BiH treba temeljito mijenjati. Kao primjer možemo navesti deklaraciju pod nazivom "Osigurati mir u BiH daljnjom nadogradnjom Daytonskog sporazuma", koju su u povodu osme godišnjice potpisivanja ovog mirovnog sporazuma potpisala 24 ugledna europska političara iz više zemalja. Deklaracija je objavljena 16. prosinca 2003. godine u Bruxellesu, Varšavi i Berlinu, a prezentirali su je Doris Pack - predsjednica delegacije Europskog parlamenta za jugoistočnu Europu, Tadeusz Mazowiecki – delegat UN za ljudska prava u BiH i Detlef Dzembritzki – član njemačkog parlamenta koji je zadužen za BiH. U Deklaraciji je naglašena nužnost nadogradnje Daytonskog sporazuma budući "da je daytonska konstrukcija dosegla svoje granice, a mir u BiH još nije potpuno osiguran". Također je istaknuto kako daytonska "ustavna struktura sprječava djelotvorno funkcioniranje jedinstvene države... što višestruko opterećuje gospodarske perspektive zemlje". Navodi se i kako je "velika pravna nesigurnost praktična posljedica ovakve (daytonske ustavne³⁵) strukture" te kako je u godinama proteklim poslije Daytonu postignuto dosta pozitivnoga, ali se ne smije smetnuti s uma da je ovaj sporazum bio bolan i nužan kompromis koji u sebi sadrži "duboku dvosmislenost". Na jednoj strani postignut je mir i "potrebna mirna okvirna perspektiva za BiH", a na drugoj strani njime je sankcionirana podjela države na dva entiteta "kao i konkretno prekrajanje prema rezultatima genocida". Ističući nužnost što skorije političke akcije, potpisnici Deklaracije na kraju upozoravaju da bi prijeteći

³⁵ Dodao autor

“...srednjoročni neuspjeh europske politike u BiH ugrozio stabilnost cijele regije kao i perspektive pristupa u EU susjednih država, a da se ne govori o sudbinama mnogih ljudi. Eventualni srednjoročni neuspjeh bio bi neuspjeh EU i zadao bi težak udarac zajedničkoj vanjskoj i sigurnosnoj politici, a time i europskim interesima te europskoj viziji”. Nažalost, većina srpskih predstavnika misli da ne treba ništa mijenjati. Takva se njihova reakcija i očekivala. Među njima predsjednik Republike Srpske Dragan Čavić, predsjednik Parlamenta Republike Srpske Dragan Kalinić.

Ova Komisija je stajališta kako se trajno i pravično razrješenje BH krize ne može postići bez dosljednog poštovanja prava na nacionalni identitet sva tri ustavotvorna naroda te njihovih prava na vlastitu kulturu i tradiciju. To je moguće postići već ustaljenim demokratskim rješenjima postignutim u Europi – tj. ustrojem zemlje kao cjelovite države organizirane na načelu regionalne i lokalne samouprave. Tek afirmacijom, a ne negacijom, nacionalnih i kulturnih prava svih građana BiH, dobila bi se osnova za postizanje više funkcionalne i civilizacijske razine ove države. Ne može se poreći da veliki dio individualnih ljudskih prava proistječe iz mogućnosti ostvarivanja identiteta zajednice, a posebice kad su u pitanju prava na kulturnu i nacionalnu posebnost. To je svakako vrlo osjetljivo i važno pitanje u nacionalno podijeljenoj Bosni i Hercegovini.

IV. REFORMA ŠKOLSTVA U BiH

IV. 1. Neodrživo postojeće stanje i nužnost korjenitih reformi

Shodno općoj daytonskoj decentralizaciji vlasti, "sustav" školovanja u BiH odlikuje se velikom šarolikošću. Na razini države trenutno imamo četiri različita sustava izobrazbe: dva u Federaciji BiH³⁶ te po jedan u Republici Srpskoj i Brčko distriktu. Svaki od ovih sustava napravljen je na temeljima starog socijalističkog školskog i odgojnog sustava, a funkcionira na različitoj programskoj i organizacijskoj osnovi. Školski planovi i programi su usklađeni s nacionalnom kulturnom i školskom politikom svakog od tri konstitutivna naroda te je, bez izuzetka, svaki taj plan opterećen brojnim manjkavostima. Prva opća razina problema kod ovih sustava je nedostatak financijskih sredstava, potrebne infrastrukture i odgovarajućeg nastavnog kadra. Druga razina proizlazi iz činjenice da su sva četiri sustava izrasla na krutom i ideološki obojenom socijalističkom odgojnom sustavu, što podrazumijeva zastarjelost metoda učenja i nekompatibilnost nastavnih planova i programa s tržištem rada u BiH. Slijedom navedenog može se reći da niti jedan od postojećih školskih sustava ne odgovara potrebama modernog tržišnog gospodarstva. Posebnu razinu problema u školstvu BiH predstavlja skučenost nacionalnih programa i nedostatak normative potpore pravu na afirmaciju tuđeg kulturnog i vjerskog identiteta kroz redovito obrazovanje svakog pojedinca. Svaki od četiri obrazovna sustava priječi pravo pripadnika drugog (regionalno malobrojnijeg) naroda da ostvaruje svoj nacionalni i vjerski identitet zagarantiran Ustavom BiH i međunarodnim konvencijama koje je BiH ratificirala.

Iz prethodno navedenih razloga su gotovo svi suglasni kako je reforma školstva na svim razinama neophodna. Postavlja se samo pitanje na koji način ju provesti, a da prava sva tri naroda na kulturni identitet ne budu okrnjena – bez obzira na kojem ih dijelu teritorija BiH treba ostvarivati.

IV. 2. Procedura i pravni osnov reforme školstva

Koristeći široke ovlasti visokog predstavnika, međunarodna zajednica (OESS) je i u oblasti školstva pokrenula temeljitu reformu u cilju stvaranja jedinstvenog sustava na cijelom teritoriju BiH. Pri tome se nije opredijelila za dosad uobičajenu politiku nametanja zakonskih i kadrovskih rješenja, već je pokrenula niz inicijativa i sastanaka najutjecajnijih osoba u mnogobrojnim ministarstvima obrazovanja u BiH³⁷ - kako bi ishodila stvaranje sporazuma u cilju harmonizacije zakonodavstva na razini cijele države. Budući da Visoki predstavnik u smislu ranije navedenih ovlasti može odlučivati o položaju bilo kojeg javnog dužnosnika³⁸, međunarodna zajednica je pri provođenju reforme školstva ovaj adut često iskorištavala kao sredstvo pritiska i ucjene. Iako se na realizaciji ovog životno značajnog projekta radi već dulje vrijeme,

³⁶ Školski sustavi koji se odvijaju po hrvatskom i bošnjačkom planu.

³⁷ U BiH postoji 12 odvojenih ministarstava u čijem je resoru naobrazba i Direkcija za obrazovanje Brčko distrikta. (10 županijskih ministarstava u Federaciji BiH, Federalno ministarstvo naobrazbe i znanosti i Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske).

³⁸ Visoki predstavnik je nizom svojih odluka smijenio brojne državne dužnosnike i čak im zabranio sudjelovanje u političkom i javnom životu.

on je intenziviran krajem 2000. godine a rezultirao je ključnim (i spornim) dokumentom "Poruka građanima BiH – izobrazbena reforma", koji je 21. studenog 2002. godine potpisan u Bruxellesu. Navedeni dokument je potpisan pod pritiskom. U Izvješću ove Komisije za 2001. godinu detaljno smo elaborirali kako je međunarodna zajednica u vlasti Federacije BiH instalirala nelegitimne predstavnike iz reda hrvatskog naroda, ne poštujući čak ni vlastita rješenja³⁹ koja je nametnula radi izbornog inženjeringa po vlastitom nahođenju.

U poglavlju III, članak 4. točke b) i c) Ustava Federacije BiH precizirana je isključiva nadležnost županija⁴⁰ u stvaranju politike školstva i kulture. Iz istog propisa proizlaze i isključive zakonodavne ovlasti županija u ovim oblastima. Međutim, ključni dokument koji smo već naveli je donesen bez suglasnosti i sudjelovanja tijela koja su prema Ustavu Federacije BiH isključivo nadležna za tu problematiku, budući su ga u ime predstavnika Federacije BiH potpisali ministar i doministar Federalnog ministarstva znanosti, izobrazbe, kulture i šport - koje osim koordinacijskih, nema nikakvih drugih ovlasti u ovom području.

Budući se reforma školstva zasniva na međunarodnom dokumentu potpisanom od strane neovlaštenih i nelegitimnih osoba, postavlja se pitanje legalnosti procedure i pravne osnovanosti reforme. Ciljevi i načela predmetne reforme su nakon bruxelleskog dokumenta definirani u Zelenom, a potom i u proširenom Bijelom papiru – "Strategija i politika za reformu stručnog školovanja i obuke u BiH". Bijeli papir predstavlja nadogradnju Zelenog papira i rezultat je kompromisa nastalih pod pritiskom međunarodne zajednice, u cilju postizanja harmonizacije školsko-odgojnih propisa na teritoriju cijele BiH. Ako ih gledamo odvojeno, većinu načela definiranih Bijelim papirom možemo smatrati ispravnim. Međutim, neregularnosti u postupku provođenja reforme bude osnovanu sumnju da će pri implementaciji tih načela biti postignuta kompromisna rješenja kojima se krše ustavom zagwarantirana prava najmanjeg konstitutivnog naroda.

Na temelju bruxelleskog dokumenta iz 2002. godine i Bijelog papira, pod pritiskom OEES-a i OHR-a, usvojen je Okvirni zakon o osnovnom i srednjem školovanju u BiH kroz redovitu parlamentarnu proceduru parlamentarne skupštine BiH. Prema ovom zakonu entiteti i županije u Federaciji BiH su dužni svoje zakone uskladiti s ovim Okvirnim zakonom. Ovu odredbu smatramo manjkavom, jer se time krše daytonske odredbe o podjeli nadležnosti. Ustav ostavlja mogućnost prijenosa ovlaštenja sa županija na Federaciju BiH, što se u ovom slučaju nije desilo. Dakle, u formalno – pravnom smislu Okvirni zakon o osnovnom i srednjem školstvu u BiH ima samo deklarativni karakter, a trebao bi predstavljati načelne smjernice za buduću integraciju BH školstva u sustav školstva Europske ekonomske zajednice.

Reforma visokog školstva još u pravom smislu nije započela. Zelenim i Bijelim papirom ona se želi usmjeriti prema smjernicama Bolonjske deklaracije o europskom prostoru za visoko školstvo iz 1999. godine. Tu deklaraciju je potpisalo 29 europskih zemalja, među kojima je Bosna i Hercegovina. Komisija bi reformu školstva u BiH htjela vidjeti usklađenu s Bolonjskom deklaracijom.

³⁹ Izbori 2000. godine su održani prema Privremenim izbornim pravilima koja je svojom odlukom nametnuo visoki predstavnik Wolfgang Petritsch, ali koja u izornoj konačnici nisu postigla rezultate koje je OHR priželjkivao.

⁴⁰ Federacija Bosne i Hercegovine se kao jedan od dva BH entiteta sastoji od deset županija (kantona).

IV. 3. Sadržaj i cilj reforme

Gledajući postojeće stanje u BiH, svi se slažu da je reforma školskog sustava u ovoj zemlji neophodno potrebna. Upitno je na koji je se način može i treba provesti. Zadatak nije lak, ali je pri provođenju ove reforme neophodno osigurati da svaki od tri naroda zadrži svoja konstitutivna prava i to tako da ne ugrožava prava pripadnika druga dva naroda. Dakle, osnovni cilj reforme trebao bi biti sadržan u mogućnosti pripadnika sva tri naroda da ostvaruju svoja ustavom zajamčena konstitutivna prava na cijelom teritoriju BiH. Ukoliko bi se transformacijom školskog sustava omogućila afirmacija kulturnih, vjerskih i nacionalnih posebnosti sva tri naroda, bez majorizacije većine nad manjinom, reforma školstva riješila bi mnoge probleme, koji prelaze granice problematike školstva u BiH.

Nejasnost ciljeva i nepoštovanje procedure pri provođenju ove reforme glavnim su razlogom nastanku pometnje i otpora u njezinu provođenju.⁴¹ Metode čestog pritiska, nepridržavanja načela zakonitosti i nepoštovanja demokratske procedure ne mogu biti zalogom budućnosti ove zemlje. Praksa međunarodne zajednice u provođenju reforme školstva ukazuje da ona (na način kako je zamišljena) ima za cilj centralizaciju vlasti i pod cijenu negacije kulturnih posebnosti, na što ukazuju sljedeći neriješeni problemi:

- 1) Stvaranje zajedničke nastavno-programске jezgre koja bi predstavljala 70% ukupnog programa.
- 2) Inzistiranje na zajedničkim školama pod isprikom izbjegavanja segregacije i diskriminacije, koje roditeljima djece ne ostavlja mogućnost izbora u njegovanju kulturnih različitosti u odvojenim školama.
- 3) Neodređenost u pogledu obvezne primjene tiskanja udžbenika zajedničke jezgre na sva tri službena jezika i prava roditelja da biraju jezični standard na kojem će se njihovo dijete školovati...

Komisija smatra da se reforma mora zasnivati na načelima koji će onemogućiti segregaciju i diskriminaciju, ali se pod krinkom nediskriminacije ne smije oduzeti pravo roditeljima da školuju djecu u duhu svoga jezika, kulture i religije, jer bi tek to bilo kršenje temeljnih ljudskih prava i onemogućilo demokratski razvoj društva u BiH. Smatramo da reforma školstva mora u svojim programima omogućiti njegovanje i poštovanje različitosti te davanje prednosti toleranciji kao temeljnom načelu trajnog suživota sva tri naroda. Različitosti suživota kultura i religija u Bosni i Hercegovini predstavljaju njezino bogatstvo a ne hendikep - kako to neki očito misle.

IV. 4. Zaključak

Nejasno je što se započetom reformom u konačnici želi postići. Mišljenja smo da bi se pokretači ovog projekta o tome morali jasno očitovati. Građani ove zemlje imaju pravo znati na čemu se zasniva budućnost njihove djece.

⁴¹ Usp.: Priopćenje Biskupske konferencije BiH o kulturnom i vjerskom identitetu Hrvata katolika u BiH, 9. rujna 2003. godine; Zajednički stav Episkopa Srpske pravoslavne crkve i Biskupa Rimokatoličke crkve o vjeronauku i kulturi religija, Mostar 4. studenoga 2003. godine.

Postavlja se pitanje hoće li se razdvajanjem djece u školama “pod istim krovom”, a radi odvijanja nastave po nacionalnim programima, postići još izrazitija segregacija. Ovakav pristup od samog početka podupire podvajanje među učenicima, što potencijalno prijeti sukobima još u ranom djetinjstvu i adolescenciji.

Njegovanje i priznavanje prava na različitost svakog pojedinca temelj je modernog demokratskog društva. Integracija bosansko-hercegovačkog društva ne može se postići nasilnom centralizacijom kao ni nepravednom podjelom zemlje koja je napravljena Mirovnim sporazumom u Daytonu . Svako razmišljanje i djelovanje u cilju stvaranja jedne nacije na ovom prostoru, zasigurno predstavlja zabludu i utopiju. Integracija ljudi i potencijala u ovoj zemlji može se postići samo razvijanjem kulture tolerancije među narodima. Reforma školstva mora uvažavati konstitutivno pravo svih naroda na nacionalni identitet, pravo svakog pojedinca na slobodu i pravo roditelja na izbor budućnosti svoje djece.

Nepostojanje mogućnosti odgoja i obrazovanja vlastite djece u duhu jezika i kulture naroda kojem pripadaju, ozbiljna su zapreka povratku raseljenih i izbjeglih osoba u svoj zavičaj. Ovaj problem, ne samo da negativno utječe na proces povratka u smislu zajamčenih prava Aneksom VII Daytonskog sporazuma, već bitno utječe na povećanu tendenciju migracija usljed nemogućnosti ostanka povratnika – čime se u konačnici pojačava efekt etničkog čišćenja.

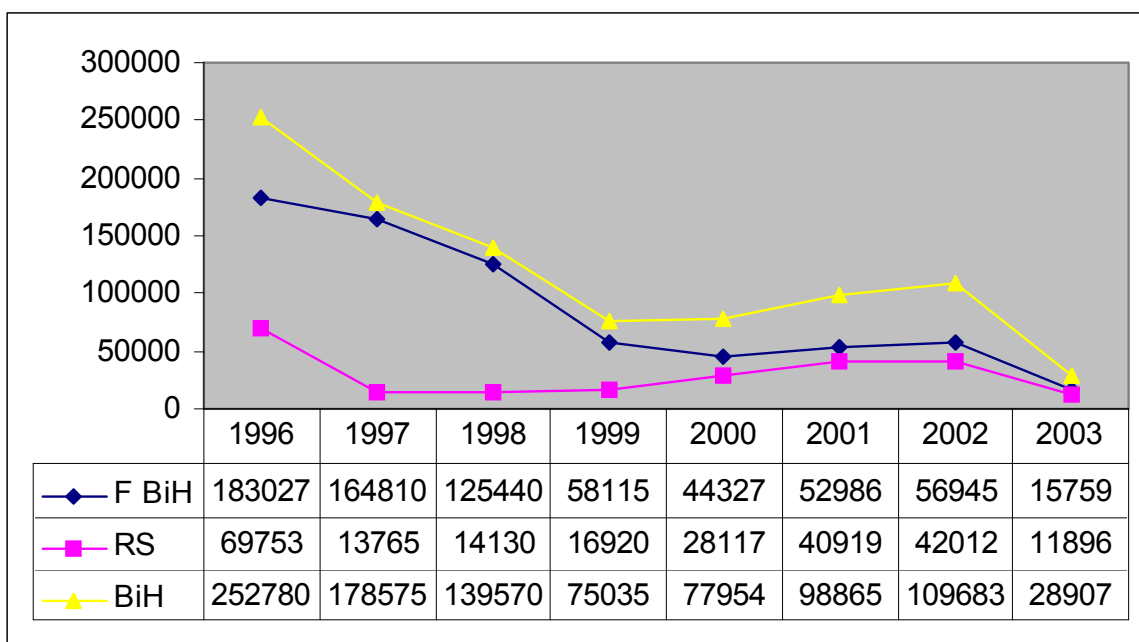
V. PRAVO NA POVRATAK RASELJENIH I IZBJEGLIH OSOBA - Implementacija Aneksa VII Daytonskog sporazuma

Aneksom VII Općeg okvirnog mirovnog sporazuma, potpisanog krajem 1995. godine u američkom gradu Daytonu, kao ustavno pravo definirano je pravo na povratak izbjeglih i raseljenih osoba u BiH.

U članku 1. Aneksa VII između ostalog stoji:

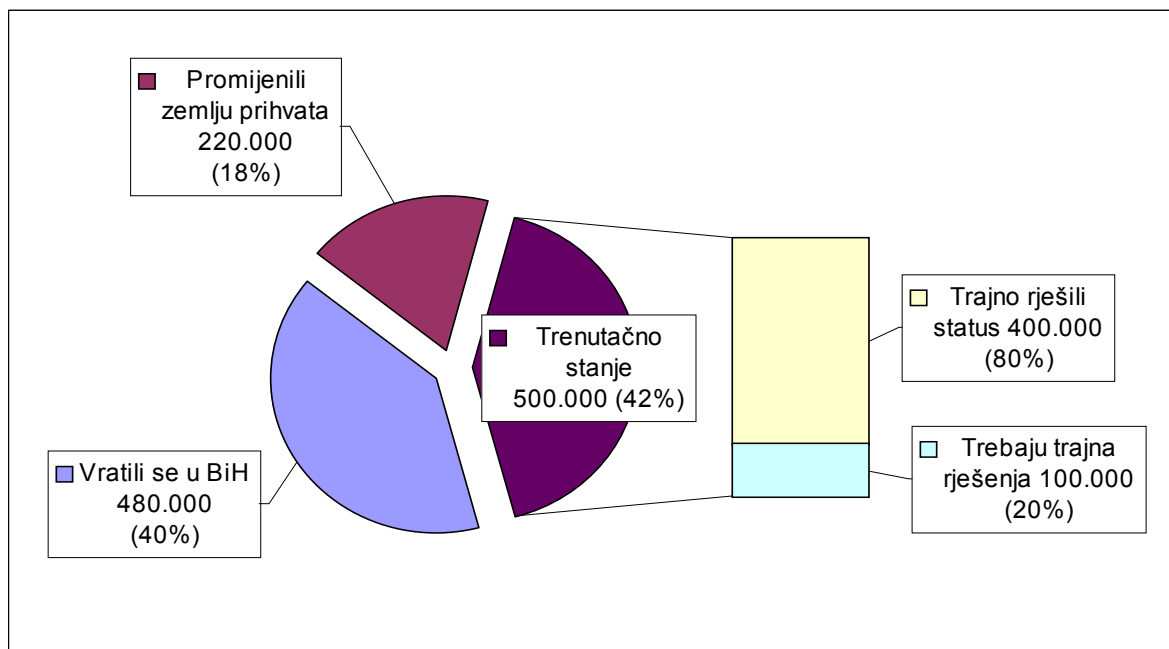
1. Sve izbjeglice i prognanici imaju pravo slobodno se vratiti u svoje domove. Imaju pravo na povrat imovine koje su lišeni tijekom neprijateljstava od 1991. godine i pravo na naknadu imovine koja se ne može vratiti.
2. Strane će osigurati da se izbjeglicama i prognanicima omogući siguran povratak, bez rizika od uznemiravanja, zastrašivanja, proganjanja ili diskriminacije, naročito zbog njihova etničkog podrijetla, vjeroispovijedi ili političkog uvjerenja.
3. Strane će poduzeti sve potrebne korake za sprječavanje aktivnosti, unutar svojeg teritorija, koje bi ugrozile ili spriječile siguran i doragovoljan povratak izbjeglica i prognanika. Da bi pokazale svoje opredjeljenje za osiguravanje punog poštovanja ljudskih prava i temeljnih sloboda svim osobama pod svojom jurisdikcijom, te za stvaranje, bez odgađanja, pogodnih uvjeta za povratak prognanika i izbjeglica. Strane moraju odmah poduzeti sljedeće mjere za izgradnju povjerenja:
 - (a) opozvati sve domaće pravne propise i administrativne mjere s diskriminirajućim namjerama ili učincima
 - (b) spriječiti i hitno suzbiti bilo kakvo pismeno ili usmeno poticanje, putem medija ili na drugi način, na etničku ili vjersku netrpeljivost ili mržnju
 - (c) širenje, putem medija, upozorenja protiv djela odmazde vojnih, paravojnih i policijskih službi, drugih javnih djelatnika ili privatnih osoba i pozivanje na njihovo hitno suzbijanje
 - (d) zaštititi etničko i/ili manjinsko stanovništvo, gdje god se ono nalazilo, te omogućiti neposredni pristup međunarodnih humanitarnih organizacija i promatrača tom stanovništvu
 - (e) provođenje sudskih postupaka, otpuštanje ili premještanje, ako je to pogodno, osoba iz vojnih, paravojnih i policijskih snaga, te javnih službenika odgovornih za ozbiljna kršenja temeljnih prava osoba koje pripadaju etničkim ili manjinskim skupinama.

Od početka rata do potpisivanja Daytonskog sporazuma iz BiH je prognano 1.250.000 osoba ili 28,4% sveukupnog stanovništva. U BiH je raseljeno 1.370.000 ili 31,2% stanovništva. Riječ je, dakle, o 2.680.000 osoba ili 59,6% građana BiH. Proces povratka je počeo odmah nakon potpisivanja Daytonskog sporazuma. Prema službenim i, vjerojatno, uvećanim statistikama Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH do 30.6.2003. godine na područje cijele BiH ukupno je ostvareno 959.561 povratka, od toga na područje F BiH vratilo se ukupno 701.409 osoba ili 73,1%, na područje Republike Srpske 237.512 osoba - odnosno 24,75%, a u Brčko Distrikt 20.640 osoba ili 2,15%.

Grafički prikaz ukupnog povratka u BiH po entitetima i godinama⁴²

Iz ovih statistika je vidljivo da se još uvijek više od polovine izbjeglih i raseljenih osoba nije vratilo u svoje predratne domove. Također je uočljivo da je povratak u RS evidentno povećan od 2000. godine do 2003. godine, vjerojatno pod većim međunarodnim pritiskom.

Grafički prikaz pokazatelja o izbjeglicama iz BiH⁴³

⁴² Službeni podaci Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH

Dakle, nakon osam godina od potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma stječe se dojam da kod sve tri strane nije bilo jasne političke volje za dosljedno provođenje gore pobrojanih Daytonskih (ustavnih) obveza. Konstantna opstrukcija, napose u RS-u, znatno su usporila i još uvijek onemogućavaju odvijanje procesa povratka - što je dovelo do trajnog cementiranja postojećeg stanja, na što je Komisija Justitia et Pax BK BiH već ranije upozoravala u svojim izvješćima⁴⁴.

Opstrukcija povratka provođena je uglavnom na lokalnoj razini vlasti, putem politički dirigitirane - nacionalno obojene, krute i neefikasne administracije. Bez dileme, može se konstatirati da nadležna tijela vlasti (lokalna, entitetska i državna) nisu tijekom implementacije imovinskih zakona dala adekvatnu i učinkovitu potporu ovom bitnom projektu.

Planom za provedbu imovinskih zakona – koji predstavlja volju međunarodne zajednice⁴⁵, realizacija Aneksa VII Općeg mirovnog sporazuma, potpisanog u Daytonu, je planirana za kraj 2003. godine. Cilj ovog strateškog pravca međunarodne zajednice je bio završiti proces konačnog povrata imovine izbjeglim i raseljenim osobama. Nakon provedbe procesa povrata imovine u posjed, izbjegle i raseljene osobe bi se, u najvećem broju, trebale opredijeliti i realizirati povratak u svoje predratne domove.

Prema statistikama PLIP-a, postotak vraćene imovine od 21% sa stanjem na dan 31.12.2000. godine je u 2003. godini porastao na 84% (stanje na dan 30.06.2003. godine).

Bosna i Hercegovina	Broj podnesenih zahtjeva	%	Broj donesenih odluka	%	Vraćena imovina u posjed	%	Stopa provodivosti
Federacija BiH	121.912	54%	116.570	56%	105.385	55%	86,44%
Republika Srpska	97.392	43%	85.375	41%	78.381	41%	80,48%
Distrikt Brčko	6.753	3%	6.502	3%	6.228	3%	92,23%
UKUPNO	226.057	100%	208.447	100%	189.994	100%	84,05%

Opći pregled provedbe imovinskih zakona u BiH⁴⁶

Povećanje postotka vraćene imovine se svakako može pozitivno ocijeniti. Međutim, to što je proces povrata imovine pri kraju, ne znači i da je proces povratka okončan. Nažalost, zbog podjele BiH na entitete i ostanka na vlasti ljudi koji su ih protjerali, u većini slučajeva vlasnici svoju vraćenu imovinu prodaju ili zamjenjuju. Ombudsmani Federacije BiH u svojim izvješćima kao odlučujući razlog navode da izbjeglice i prognani ističu odbojnost sredina u koje se vraćaju zbog niza vrlo perfidnih poruka "da nisu dobro došli" sve do poruka mržnje i isključivosti. Napadi na vjerske objekte,

⁴³ Isto

⁴⁴ Izvješća o stanju ljudskih prava u BiH za 2000, 2001. i 2002. godinu Komisije Justitia et Pax BK BiH.

⁴⁵ Plan za provedbu imovinskih zakona (PLIP) su potpisale međunarodne organizacije: OESS, UN, OHR, UNHCR i CRPC.

⁴⁶ Službeni podatci Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, stanje na dan 30.6.2003. godine.

posebice za vrijeme vjerskih blagdana, zatim pretjerana naglašavanja etničkog i vjerskog ambijenta - koja imaju za poruku o tome koja je nacija i religija na tom prostoru dominantna, izaziva kod ostalih pripadnika konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina dojam da su nepoželjni. Ovakva ponašanja stvaraju uvjerenje da su druga dva naroda i druge nacionalne manjine u tim etnički pročišćenim sredinama suvišni i nepoželjni.

Iako je od svršetka rata proteklo već više od osam godina neka predmnijevanja govore da se u svoje predratne domove još uvijek nije vratilo oko 65% izbjeglih i raseljenih osoba.

Relativan uspjeh u implementaciji imovinskih zakona, tj. u formalnom povratu imovine predratnim vlasnicima i nositeljima stanarskog prava, nije rezultirao krajnjim ciljem – povratkom ljudi u svoje domove i zavičaj.

S krajem 2003. godine trebali su biti riješeni svi imovinsko-pravni zahtjevi povrata imovine, što je najvećim dijelom i obavljeno. I pored ovog uspjeha sa žaljenjem možemo konstatirati da proces povratka raseljenih i izbjeglih osoba u BiH, napose u Republici Srpskoj, je djelomično uspio. Formalno priznato pravo "povratka na svoje" nije ostvarivo zbog nedostatnog postojanja okruženja održiva povratka. Druga – životna, strana medalje vidi se u činjenici da se velika većina raseljenih i izbjeglih osoba nije vratila svojim domovima i to iz jednostavnog razloga što vlasti BiH nisu osigurale ni minimum uvjeta koji su morali pratiti ovaj proces. Razlozi trajnog odustajanja od namjere vraćanja svome zavičaju su: osjećaj nesigurnosti kod povratnika, nemogućnost ostvarivanja prava na mirovinsko i zdravstveno osiguranje, poteškoće i diskriminacija kod zapošljavanja, nemogućnost školovanja na vlastitom jeziku, ometanja slobodna ispovijedanja vjere i, na kraju krajeva, čest nedostatak krova nad glavom⁴⁷. Značajna je i činjenica da se većina izbjeglih i raseljenih osoba već snašla u novim sredinama. Među složenim razlozima nepovratka treba spomenuti i osobne, tj. da ljudi u novoj sredini vide trajnu vlastitu perspektivu, kao i perspektivu svoje djece. Na to često utječu i pojedini politički potezi dotičnih zemalja koje različitim pogodnostima sve poduzimaju da prognani ostanu tamo.

Iz svega se može zaključiti da je politička borba protiv implementacije Aneksa VII konačno uspjela. U prilog ovoj tvrdnji ide činjenica da svaka od tri nacionalna dijela Bosne i Hercegovine su nacionalno očišćeni u procentima od preko 90%. Pozitivni izuzetak su neka područja središnje Bosne i grada Mostara, koji je posebnom odlukom visokoga predstavnika pretvoren u "slučaj". Glavna odgovornost pada na teret "posrednika" u Daytonu kao i predstavnika međunarodne zajednice kojoj je na ovom području prvotni i glavni cilj bio gašenje i trajno eliminiranje kriznog žarišta na jugoistoku Europe. Tragično je da se o stabilnome miru i budućnosti građana i naroda u BiH nije pridavala i ne pridaje prvotna važnost. Također je vidljivo da nije stvoren odgovarajući društveni i socijalni ambijent u kojem bi se povratnik osjećao siguran i dobrodošao. Svoj dio odgovornosti za ovakvo stanje snose politički predstavnici sva tri naroda u BiH jer ne pokazuju ni hrabrosti ni umješnosti za demokratski iskorak.

Iako su do kraja 2003. godine formalno-pravno riješeni gotovo svi zahtjevi aplikanata za povrat imovine u posjed, entitetske i državne vlasti nisu učinile gotovo ništa u cilju

⁴⁷ I pored golemih napora službenih predstavnika međunarodne zajednice i mnogobrojnih nevladinih humanitarnih organizacija, velik dio formalno vraćene imovine (koja je oštećena tijekom rata) je ostao neobnovljen.

realizacije povratka te dosadašnjim povratkom nije ostvarena predratna slika multietničke i multikonfesionalne šarolikosti Bosne i Hercegovine. Nedostatak socijalne sigurnosti i opstrukcija trajnog povratka postižu konačne rezultate etničkog čišćenja te održavaju stanje nacionalne homogenizacije – čime se betoniraju ratom postignuti ciljevi.

Naposljetku se može dati ocjena da će se izbjeglim i raseljenim osobama (koje su se na vrijeme uključile u proces povratka) vratiti njihova imovina, ali se sa sigurnošću može i ustvrditi da je projekt povratka ljudi najvećim dijelom propao.

U burnom demografskom procesu etnička slika BiH se i nadalje dinamično mijenja. Zabrinjavajući su podatci koji ukazuju da je i nakon svršetka rata Bosnu i Hercegovinu napustilo oko 110.000 njezinih građana, uglavnom mlađih osoba. Najveći dio ovih ljudi napustilo je BiH s namjerom trajnog nastanjenja u inozemstvu. Unutar zemalja primateljica bilježe se značajna kretanja izbjeglica iz BiH, tako da je od siječnja 1996. do kraja 2003. godine, samo uz asistenciju Međunarodne organizacije za migracije⁴⁸, svoja boravišta u trećim zemljama promijenilo više od 100.000 državljana BiH. Ovakvi odlasci se obično statistički tretiraju kao ekonomske migracije. Pored gospodarskih čimbenika poratni egzodus građana iz Bosne i Hercegovine je, zasigurno, dijelom posljedica neuspjeha daytonskog političkog projekta.

⁴⁸ International Organisation for Migrations - IOM.

VI. ZAKLJUČNA RIJEČ

Generalno govoreći ostvarivanje ljudskih prava u BiH u 2003. godini ostalo je otprilike na istoj, nezadovoljavajućoj razini kao i prethodnih godina. Zabrinjavajuće je što opće stanje u Bosni i Hercegovini poprima značajke akutne bolesti koja blokira sve segmente života u ovoj državi.

Postaje posve jasno kako su korjenite promjene neophodne i žurne. Tek, stvaranjem efikasne pravne i demokratske države steći će se uvjeti za sustavnu zaštitu ljudskih prava. Put ovome cilju je dalek, ali i najdulje putovanje počinje prvim korakom.